

УДК 378.147:371.13(477)(09)

© Троцько А. В., Міщенко О. А., 2017 р.

<http://orcid.org/0000-0002-8093-9610>

<http://orcid.org/0000-0002-6989-0537>

<http://doi.org/10.5281/zenodo.1115984>

А. В. Троцько, О. А. Міщенко

ОСОБЛИВОСТІ ЛЕКТОРСЬКОЇ МАЙСТЕРНОСТІ У ПЕДАГОГІЧНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ Д. І. КАЧЕНОВСЬКОГО

У статті аналізуються аспекти лекторської майстерності видатного педагога міжнародного права Харківського університету середини ХІХ ст. Д. І. Каченовського, визначаються шляхи формування та реалізації даної компоненти педагогічної компетенції викладача. Подається ретроспективний аналіз умов формування ораторських здібностей Д. Каченовського у дитячі, гімназійні та студентські роки, а також у період підготовки до професорського звання (рівень ерудиції та культури, наукові праці, закордонні відрядження, публікації, особистісні якості, знайомство з провідними науковцями тощо). Визначаються особливості лекторської майстерності Д. Каченовського реалізовані у його викладацькій діяльності, а саме: характеристика стилю, вимови, наявності мовленнєвих ефектів, жестикуляції; ставлення професора до суспільних явищ та відображення його у лекційних курсах; дисциплінованість та ставлення професора до викладацької діяльності; робота над удосконаленням лекцій та промов; насиченість змісту лекцій літературними, художніми та музичними уподобаннями професора, використання їх для ілюстрації суспільних процесів та історичних явищ різних країн; коректність та характер спілкування зі студентами тощо.

Ключові слова: лекція, лектор, лекторська майстерність.

Троцько А. В., Міщенко О. А. Особенности лекторского мастерства в педагогической деятельности Д. Каченовского. В статье анализируется аспект лекторского мастерства выдающегося педагога международного права Харьковского университета середины ХІХ в. Д. И. Каченовского, определяются пути формирования и реализации данной педагогической компетенции преподавателя. Приводится ретроспективный анализ условий формирования ораторских способностей Д. Каченовского в детские, гимназические и студенческие годы, а также, в период подготовки к профессорскому званию (уровень эрудиции и культуры, научные работы, зарубежные командировки, публикации, личностные качества, знакомства с передовыми учеными и т.д.). Выделяются особенности лекторского мастерства Д. Каченовского, реализованные в его педагогической деятельности, а именно: характеристика стиля, произношения, наличие

речевых эффектов, жестикуляции; отношение профессора к общественным явлениям и его отражение в лекционных курсах; дисциплинированность и отношение профессора к преподавательской деятельности; работа над усовершенствованием лекций и речей; насыщенность содержания лекций литературными, художественными и музыкальными предпочтениями, использование их для иллюстрации общественных процессов и исторических явлений разных стран; корректность и характер общения со студентами и т. д.

Ключевые слова: лекция, лектор, лекторское мастерство.

Trotsko A. V., Mishchenko O. A. Peculiarities of lecturing skills in the pedagogical activity of D. Kachenovsky. The article analyzes the teaching aspect of lecturing skills of outstanding lecturer of international law 19th century at Kharkiv University D. Kachinovsky, an attempt to allocate the path of formation and implementation of the teaching competence of the lecturer. A retrospective analysis of the conditions for the formation of D. Kachenovsky's oratorical abilities in children's, gymnasium and student years and also in preparation for the professorship (level of erudition and culture, scientific work, foreign business trips, publications, personal qualities, acquaintance with advanced scientists etc). Distinguished features of the lecture skills of D. Kachenovsky realized in his pedagogical activity, namely: the characteristics of style, pronunciation, the presence of speech effects, gestures. The professor's attitude to social phenomena and his reflection in lecture courses; discipline and attitude of the professor to teaching; work on improving lectures and speeches; the saturation of the content of lectures with literary, artistic and musical preferences, their use to illustrate social processes and historical phenomena of different countries; correctness and character of communication with students, etc.

Key words: lecture, lecturer, lecturing skill.

Постановка проблеми в загальному вигляді. Об'єктивна потреба вищої освітньої ланки у вдосконаленні лекторської майстерності викладацького складу, а також недосконалість сучасних шляхів розв'язання вказаної проблеми загострюють необхідність відродження і втілення в практичну діяльність кращих педагогічних ідей і здобутків минулого. Зокрема провідних концепцій та досвіду діяльності професорсько-викладацького складу Харківського університету періоду ХІХ – початку ХХ ст.

Зауважимо, що у цьому плані великий інтерес становить викладацька діяльність «першого і найбільш блискучого представника кафедри міжнародного права 1850-1860-х років» Дмитра Івановича Каченовського, який

був взірцем лекторської майстерності, й чия наукова спадщина суттєво вплинула на розвиток вітчизняної юридичної школи [1, с. 29].

Аналіз основних досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Особливості викладацької діяльності Д. Каченовського (1827 - 1872) побічно висвітлювалися у спогадах та мемуарах колишніх студентів, колег-сучасників О. Аптекмана, В. Бузескула, П. Вейнберга, А. Воронова, Л. Гіршмана, М. Де – Пуле, М. Ковалевського, А. Стоянова та інших. Серед сучасних праць заслуговують на увагу розвідки присвячені ретроспективному дослідженню університетської освіти та науки О. Микитюка, О. Сухомлинської та інших. Аналіз діяльності Д. Каченовського, як професора, має місце у дослідженнях істориків С. Головіна, В. Іващенко, Т. Кагановської, С. Посохова та інших.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Актуалізують проблему й суперечливі погляди дослідників історико-педагогічної думки щодо домінування лекційного методу у вищій школі зазначеного періоду. Саме це обумовило необхідність вивчення особливостей майстерності «яскравого представника професорської громади» Д. Каченовського.

Мета статті – розкрити особливості лекторської майстерності у педагогічній діяльності Д. І. Каченовського.

Виклад основного матеріалу дослідження. Історичні розвідки свідчать, що з ім'ям Д. Каченовського була пов'язана ціла епоха кафедри міжнародного права (з 1849 р.), а згодом і кафедри державного права європейських країн Харківського університету, де понад 23 роки знаходила успішну реалізацію його професорська діяльність [2, с. 948; 4, с. 88].

Серед умов формування лекторської майстерності Д. Каченовського, передусім, слід зазначити ґрунтовну домашню та гімназійну освіту, крім того, його вроджену схильність до публічних виступів та вміння володіти аудиторією. Так, аналіз історико-педагогічних джерел дозволяє стверджувати,

що суттєвий вплив на Д. Каченовського мала його мати, яка прищепила йому любов до живопису, музики, дала першу домашню освіту. Саме вона, помітивши схильність малого Дмитра «коментувати прочитане рідним та знайомим, а іноді й служкам», яким, як з гумором згадував сам майбутній професор, дозволила доплачувати «гріш за уважність». На формування смаків та вміння володіти словом і голосом, вплинуло й захоплення Д. Каченовського у дитинстві фольклором, народними піснями, оповіданнями тощо [3, с.7].

Показовими для формування лекторських даних Д. Каченовського, виступали факти активної учнівської позиції та наслідування взірцевих шкільних та гімназійних вчителів. Так, існують згадки М. Ковалевського про успішне проходження Д. Каченовським трирічного курсу народної школи та канцелярського училища (м. Орел). За клопотанням матері, майбутнього професора було переведено у пансіон при 1-й харківській гімназії, який він блискуче закінчив, дивуючи вчителів неабиякою пам'яттю, знаннями з географії, схильністю до дискусій [3, с. 8-9]. Зауважимо, що на формування особистості та світогляду молодого вченого суттєво вплинув директор гімназії, драматург Ю. Корженевський, а також учителі: Тихонович (латинської мови), Ляпушанський (математики), К. Беноа (флейтист) [2, с. 948].

Важливим етапом у формуванні риторичних здібностей Д. Каченовського стали студентські роки на юридичному факультеті Харківського Імператорського університету, який він успішно закінчив. Знайдені наукові джерела свідчать про патріотичне ставлення Д. Каченовського до alma mater та вдячні згадки молодого науковця про своїх яскравих викладачів-професорів: М. Луніна (історик), А. Палломбецького (юрист), Т. Степанова (економіст). «Нам завжди був дорогим наш храм, я сам виріс у стінах університету», – згадував згодом про свої студентські роки Д. Каченовський [3, с. 11]. Показовим для формування лекторської майстерності Д. Каченовського є той факт, що, займаючись серйозно усіма університетськими предметами, майбутній науковець знаходив час для вивчення новоевропейських мов (англійської,

французької та німецької, першими двома вільно писав) та занять музикою [3, с. 30; 6, с. 61].

Наступним етапом у становленні лекторської майстерності Д. Каченовського став період перебування при університеті з метою підготовки його до професорського звання. За відсутністю на той час фінансової підтримки стипендіатства чи приват - доцентства, Д. Каченовський, готуючись до магістерських іспитів, був змушений заробляти репетиторством [2, с. 948]. Так, серед спогадів про свої гімназійні роки, відомий офтальмолог Л. Гіршман згадував про великий вплив на молодих слухачів 1-ї гімназії непересічної особистості Д. Каченовського, який теж свого часу був вихованцем цього закладу [6, с. 3]

Наукові розвідки свідчать про наполегливу працю Д. Каченовського у здобутті наукового звання. Так, протягом одного року, ним був витриманий іспит на отримання місця ад'юнкта-професора міжнародного права (1849 р.) та з успіхом захищена магістерська дисертація «Про владність над морями», [2, с. 949; 3, с. 12]. За відсутності можливості захищати докторську дисертацію у м. Харкові, Д. Каченовський був змушений тримати словесний іспит та публічний диспут у Московському університеті, згадки про високий рівень яких увійшли до московських журналів [3, с. 30].

На формування лекторської майстерності майбутнього викладача вплинула й довгоочікувана (понад 9 років) перша поїздка Д. Каченовського за кордон (1858 р.) для «удосконалення у науках», під час якої він «прагнув проникнути у сферу практичного досвіду». Йому вдалося познайомитись та закріпити наукові й дружні стосунки з багатьма вченими Німеччини, Франції, Англії [2, с. 949; 3, с. 30-31];

Зауважимо, що у наукових джерелах є згадки про те, що молодому ученому випала нагода прочитати лекцію в Англії «Про новітні успіхи міжнародного права», яку згодом було опубліковано у органі Юридичного товариства (див. Kachenovsky D. On the present state of international jurisprudence

– «papers of the juridical society», 1862) [3, с. 23-36; 7]. Отримавши загальноєвропейське визнання своїх наукових напрацювань, а саме: схвальний відгук відомого німецького публіциста М. Вурма, переклад англійською мовою докторської дисертації «Про каперство та судовиробництво у відношенні до нейтральної торгівлі», а згодом і внесення її основних положень до Паризької декларації про відміну каперства (1856 р.), Д. Каченовський вкарбував своє ім'я в історію світового права [1, с. 29; 2, с. 951].

Після повернення до Харкова у 1859 р. розпочався новий яскравий етап у науково-викладацькій діяльності Д. Каченовського у Харківському університеті. Зауважимо, що за спогадами П. Вейнберга, Л. Гіршмана, М. Де-Пуле, які були студентами Харківського університету тих років, Д. Каченовський одразу ж став «зіркою першої величини», чий талант та глибокі знання, гаряча чуйність до суспільних питань, блискучий виклад предмету – усе відразу високо підняло його над загальним професорським рівнем» [2]. Навколо молодого професора, як згадував М. Ковалевський, почали гуртуватись студенти не лише юридичного, а й інших факультетів, використовуючи будь-яку нагоду, щоб послухати лекцію Д. Каченовського, навіть попри сувору заборону пропускати заняття свого курсу» [4, с. 90].

Виявлено, що Д. Каченовський читав два курси – міжнародне право та історію державного права європейських країн. Перш за все студентів приваблювала прекрасна манера викладу молодого професора. Крім того, студенти 50-60-х років XIX ст. вже не були терпимі до дивацтв старих професорів. Вони бажали отримувати знання у відповідності до рівня розвитку вітчизняної та світової науки. Цим вимогам відповідали лекції Д. Каченовського, на яких професор вводив свою аудиторію в коло новітніх наукових досягнень, сприяв їхньому духовному та моральному зростанню, збуджував у них жагу до діяльності.

Показово, що улюблений і найближчий учень М. Ковалевський у роботі «Д. Каченовський: Характеристики та спогади» зазначав: «Його так мало можна

вважати законознавцем, у прямому розумінні слова, що найслабший бік його курсу складала саме ті лекції, у яких, за природою предмету, була необхідна юридична конструкція». Виходячи із цього, студентство й публіка ставились до університетських курсів та публічних лекцій європейські освіченого, ерудованого професора не як до спеціалізованих, а як до загальноосвітніх [4, с. 90].

Слід зазначити, що Д. Каченовський не шукав популярності серед студентів, особиста працелюбність та невпинний саморозвиток викликали вимогливе ставлення викладача до вихованців. Так, у спогадах М. Ковалевського, професор набув статусу неблаганного екзаменатора. Проте інші джерела свідчать про доступність та доброзичливість молодого Д. Каченовського до тих вихованців, які дійсно прагнули знань.

Установлено, що особливість реалізації лекторської майстерності Д. Каченовського полягала у поєднанні змістовних курсів із відкритістю природи самого педагога. Підтвердження зазначеного факту знаходимо у свідченнях А. Шимкова: «...прекрасна манера викладу – проста й чітка вимова, якій не були притаманні вичурність та глибокі ефекти; доволі стримана жестикуляція; приємний, хоча, доволі слабкий голос, який попри все чітко було чути у невеликих університетських аудиторіях» [6, с. 10]. Узнявши на себе роль керівника молоді, зазначав Л. Гіршман, Дмитро Іванович «збуджував думки» у кожній своїй лекції, даючи матеріал для жвавих бесід у студентському загалі.

Про специфіку викладання в цілому й лекторської майстерності зокрема, при читанні курсу з історії державного права Англії та Франції Д. Каченовського у 60 - ті роки ХІХ ст., знаходимо свідчення серед згадок колишнього студента О. Воронова, який відзначав детальність та розгорнутість курсів професора, проте, наголошував на певній недосконалості пояснень ученого щодо заплутаних питань, які часто залишалися незрозумілими для слухачів. «Д. Каченовський був, перш за усе, митцем, він захоплювався своїм

предметом, і своє захоплення вносив у викладання», – згадував про нього О. Воронов [6, с. 33].

Проведений науковий пошук дозволяє стверджувати, що Д. Каченовський постійно удосконалював свої курси та відповідально ставився до викладацької діяльності. Так, А. Воронов звертав увагу на дисциплінованість та високу вимогливість Д. Каченовського до проведення лекційних занять: не пропускаючи жодної, ніколи не спізнюючись і не затримуючи студентів після закінчення, він «ніби боявся упустити хоч одне слово з того матеріалу, який міг донести своїм слухачам» [6, с. 33]. Проте, таке піклування про збереження матеріалу викладання, не заважало професору виділяти від багатьох лекцій хвилин по 5-10 на «ліричні відступи».

Він прагнув збудити у студентства, перш за усе, любов до занять, пошану до європейської науки взагалі, зокрема, до наук, які вивчають деталі державного, соціального та економічного устрою. Запорукою лекторської майстерності Д. Каченовського виступали висока організованість та широке коло творчих інтересів, як-от: музичні заняття, читання кращих творів іноземної літератури, вивчення іспанської мови, обізнаність щодо новинок вітчизняної художньої літератури тощо. Проте педагог був «ворогом літературної неохайності та всього написаного похапцем, стилем телеграм» [2, с. 950].

Науково-педагогічні джерела свідчать, що Д. Каченовський своїми лекціями готував громадських та судових діячів епохи реформ. Його учень А. Стоянов, який близько знав професора, у своїх «Спогадах» так висловлювався про Д. Каченовського: «Він любив свободу та реформу, проте любив їх як право, з яким неподільно пов'язані більшість обов'язків» [3; 6, с. 120].

Особливістю лекторської майстерності Д. Каченовського став також живий інтерес професора до суспільних явищ та їх відображення у лекційних курсах та промовах. Історичні розвідки свідчать, що, починаючи з 1855/56 навчальних років, Д. Каченовський присвячував 20-30 годин історичному

нарису про виникнення, розвиток та падіння рабства на Заході. Не торкаючись жодним словом сумної вітчизняної дійсності, він, тим не менше, переконував своїх слухачів у необхідності відміни кріпацтва, чим визначив їхню майбутню діяльність у комітетах із покращення побуту кріпаків [4, с. 91].

Відміна кріпацтва, як зазначає С. Посохов, була сприйнята професором із захватом, а його лекції того часу «пробуджували розум його слухачів, спонукаючи серйозно заглиблюватись у питання загальнолюдських стосунків, збуджуючи у слухачів відчуття справедливості гуманності по відношенню до цього сумного пережитку нашої історії» [6, с. 5-6, 9].

Слід також звернути увагу на комунікативні якості Д. Каченовського, який, за згадками студентів, у спілкуванні із ними був «до педантичності коректним та бездоганним», а ось деякі колеги недолюбливали його та закидали зазнайство й гордовитість.

Так, аналіз історико-педагогічних джерел свідчить, що сучасники молодого Д. Каченовського згадували його як людину світську, товариську, яка володіла «гарною, живою мовою, мала величезний запас знань». Відмічали вони й життєрадісність та «відсутності філістерського тону» у молодого науковця, а також, його уважне ставлення до співрозмовника [6, с. 5]

Існують згадки Л. Гіршмана про змістовну колекцію гравюр та малюнків, яка належала Д. Каченовському, відвідування ним художніх виставок. У свою чергу, М. Шимков засвідчував про непересічні музичні та поетичні здібності професора [6, с. 11]. Зауважимо, що Дмитро Іванович ділився зі студентами новинками сучасної літератури, приймав їх у себе вдома, залучаючи до бесід на суспільні та наукові теми. Про поетичність натури Д. Каченовського свідчать спогади М. Ковалевського, який називав професора великим прихильником В. Шекспіра, якого науковець часто цитував, даючи характеристику епохи: «він умів використовувати його трагедії та комедії для ілюстрування англійського суспільства тодішнього часу» [6, с. 52].

Суттєвий вплив на формування лекторської майстерності мали особисте знайомство й спілкування Д. Каченовського із чисельними іноземними професорами та спеціалістами міжнародного права. Серед них, адвокат Д. Вестлейк (кафедра міжнародного права у Кембріджі), який захоплювався педагогом та усіляко сприяв студентам Д. Каченовського у їхній науковій діяльності. Зокрема, про це свідчить публікація статті улюбленого учня М. Ковалевського у журналі «Міжнародного права» у Брюсселі. Відображення специфіки лекторської майстерності деяких іноземних професорів зустрічалися серед подорожніх нотатків Д. Каченовського: «...лекції цього гейдельберзького живого компендія були пересипані невдалими гостротами, які можуть вражати лише раболіпних студентів» [3, с. 23, 31].

Установлено, що Д. Каченовський, окрім викладання у Харківському університеті, займався громадською діяльністю. Так, він читав публічні лекції з нагоди введення судової реформи, а також брав активну участь у читаннях, що проводились на користь шкіл та жіночої гімназії у м. Харків [2, с. 950].

Вбачаючи квінтесенцією лекторської майстерності Д. Каченовського особистісні якості педагога, варто зазначити, що «душа цієї людини являла собою щасливу та строгу гармонію сил, де поєднувались солідні якості вченого із привабливими особливостями художньої натури», «тонке артистичне чуття у поєднанні з добрим та вразливим серцем», «обдарована людина, палка за природою, чесних та ідеальних переконань, гарячий прихильник істини та прогресу» [3].

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок.

Таким чином, проведений науковий пошук дозволяє зробити наступні висновки:

Суттєвий вплив на формування лекторської майстерності Д. Каченовського мали: ґрунтовна домашня, гімназійна та університетська освіта; загальна висока ерудиція; наукова робота над магістерською, докторською дисертаціями; чисельними статтями у вітчизняних та зарубіжних часописах; закордонні відрядження та відвідання лекційних занять провідних

професорів європейських університетів; прагнення до самовдосконалення тощо.

Особливістю лекторської майстерності Д. Каченовського є: 1) проста й чітка вимова, якій не були притаманні глибокі ефекти; стримана жестикуляція; 2) безпосередній живий інтерес професора до суспільних явищ та їх відображення у лекційних курсах; 3) дисциплінованість та відповідальне ставлення професора до викладацької діяльності; 4) постійне удосконалення лекційних курсів; 5) насиченість змісту лекцій «витонченими мистецтвами», якими захоплювався професор, використовував їх для ілюстрації суспільних процесів та явищ різних країн; 6) коректність та бездоганність у спілкуванні зі студентами тощо.

Перспективою подальшого дослідження стане проблема розвитку ідеї лекторської майстерності викладачів університетів початку ХХ століття.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії: Збірник наук. праць молодих вчених. Ред. С. І. Посохов, ХДУ. – Х.: 1997. – 176 с. // Головін С. В. //Позитивіська теорія права та наукова спадщина Д. И. Каченовського, с. 27-32.
2. Вестник Европы. №2, т.1. Некролог Д. Каченовского // Я. Б. Тип. Метасюлевича., 1873, с. 948-952.
3. Записки Императорского Харьковского Университета. Книга 1 // Летопись Харьковского университета. Воспоминания о Д. И. Каченовском /А. Н. Стоянов. Тип. Адольфа Дарре. – Х., 1894, С.1-27.
4. Проблеми періодизації історії та історіографічного процесу. Харківській історичний збірник. – Х.: НМЦ «СД», 2002. - Вип. 5. – 168 с. за ред. С. І. Посохова // Професор Д. І. Каченовський у спогадах сучасників / В. Ю. Іващенко, с. 88-94.
5. Харьковские Губернские Ведомости. Из материалов для биографии Д. И. Каченовского., № 15, 17 января, 1894.
6. Харківський університет ХІХ – поч. ХХ ст. у спогадах його професорів та вихованців [текст]: [т. 2] / Харк. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна [наук ред. : С.І. Посохов]. –Х. : Сага, 2010. – 550 с.
7. Южный Край // О научной деятельности проф. ХУ // Сумцов Н. Ф. Труды Д. И. Каченовского, № 6905., Х., 1901.

8. Юридический факультет ХУ за первые 100 лет его существования. Под ред. Л. Чубинского, Д. Багалия. // Пам'яті Д. І. Каченовського. Тип. «Печатное дело» – Х., 1908. – 309 с.